Tecnologies de la lectura. Algunes variacions sobre els refranys "A cada bugada es perd un llençol" i "Casa nova, rates fora"

Oriol Izquierdo

Veurem com desapareixen els llibres? És cert que cada dia hi ha menys lectors? Aquest article proposa un breu recorregut per la història del llibre i la lectura, fixant-se en les seves tres fites cabdals –la invenció de l'escriptura, la invenció del còdex i la invenció de la impremta–, fins al present, en què les pantalles s'estenen decididament i modifiquen, en positiu i en negatiu, les nostres aptituds tant pel que fa a l'escriptura com a la lectura.

La saviesa popular no s'equivoca mai. És popular, o sigui que hi convergeixen segles de sentit comú i de vida viscuda. I és saviesa, sediment destil·lat d'aquesta vida a través dels segles. I deu ser per això mateix que la majoria de proverbis tenen un revers més o menys explícit. Res no és o blanc o negre i llestos. Per exemple: hi ha un refrany que diu que tota novetat comporta alguna pèrdua. Perquè a cada bugada es perd un llençol. I un altre afirma que només fent taula rasa ens desprendrem del llast molest. Casa nova, rates fora. Si l'un és la cara l'altre en sembla la creu. Té més raó l'un que l'altre? La saviesa popular, per dir-ho així, es contradiu? O és que cadascun escau a una situació diferent? O és que tota situació pot ser llegida amb el got mig ple o amb el got mig buit? Res no és o blanc o negre i llestos.

No fa gaires mesos Philip Roth contestava una entrevista a propòsit de la publicació en espanyol de la seva novel·la *L'espectre se'n va*. L'entrevistador va gosar parlar de la capacitat que Roth ha tingut, a parer seu, de crear una comunitat de lectors que es reconeixen entre ells, i l'autor va reaccionar gairebé amb ira i li va donar el titular de l'entrevista. Aquest és el diàleg que van mantenir, tal com el va publicar el diari[1]:

> –Le diría que todavía quedan por ahí buenos lectores.
> –Aquí en Estados Unidos, no.
> –¿Dónde están?
> –¿Dónde? Mirando las pantallas de sus ordenadores, las pantallas de televisión, de los cines, de los DVD. Distraídos por formatos más divertidos. Las pantallas nos han derrotado.
> –Ahí está la competencia, la dura competencia. La de las pantallas. ¿Cómo deben combatir contra eso los escritores?
> –No lo sé. No me lo planteo seriamente. Sólo le puedo decir lo que ha ocurrido: que han ganado la batalla sobre las páginas.
> –¿Tampoco confía en el tan alabado Kindle, el libro electrónico que acaba de aparecer en estados Unidos?
> –No lo he visto todavía, sé que anda por ahí, pero dudo que reemplace un artefacto como el libro. La clave no es trasladar libros a pantallas electrónicas. No es eso. No. El problema es que el hábito de la lectura se ha esfumado. Como si para leer necesitáramos una antena y la hubieran cortado. No llega la señal. La concentración, la soledad, la imaginación que requiere el hábito de la lectura. Hemos perdido la guerra. En veinte años, la lectura será un culto.

Val la pena rellegir les paraules de Roth. De primer podria semblar que no es planteja sinó una simple lluita per l'hegemonia –com si diguéssim: qui guanyarà?; les pàgines reconqueriran les antigues posicions o sucumbiran sense remei sota la pressió de les pantalles?; les pantalles faran oblidar les pàgines o les pàgines trobaran la manera de parasitar-les i tornar-se a imposar?–. Però darrere aquesta aparatosa contraposició entre els dos suports més aviat hi ha l'indici d'una

[1] Jesús Ruiz Mantilla: "Las pantallas nos han derrotado. Entrevista a Philip Roth", El País, 23 de març del 2008; es pot llegir en línia a <http://www.elpais.com/articulo/portada/pantallas/nos/han/derrotado/elpepusoceps/20080323elpepspor_6/Tes>.

transformació molt més profunda: la qüestió no és si la pantalla pot substituir el llibre, sinó si estem assistint a la pèrdua de l'hàbit de la lectura.

La lectura, continua el novel·lista nord-americà, exigeix concentració, solitud i imaginació, tres qualitats que són rareses en una societat en què s'imposa el desig de distreure's. D'aquí la seva conclusió: la lectura, que exigeix aquestes aptituds cada vegada menys freqüents, va esdevenint minoritària i acabarà essent "un culte" reservat a uns pocs, mentre que, per la seva banda, la majoria opta per altres formes de distracció, per "formats més divertits", perquè demanen menys esforç i són més aptes per a la pràctica col·lectiva, formats que sovint tenen –i s'hauria de veure si això és només anecdòtic– la pantalla per suport.

La visió apocalíptica de Roth no admet gaires matisos: vint anys més, diu, i la lectura serà una activitat de culte. Però, exagera? Té fonaments objectius aquesta visió de la lectura com una activitat en procés de minorització i del lector com una espècie exòtica si no en vies d'extinció? Segur que la lectura de l'entrevista indueix a una primera reacció a cop calent, segons el caràcter de cadascú o l'humor del moment, ja sigui per adherir-s'hi i rubricar-la o, per contra, ni que fos amb tot el respecte, per desqualificar-la. En qualsevol cas, cal convenir que, malgrat el seu to, Roth va més enllà del simple gemec il·lustrat i ens plantifica al davant la crisi de confiança en la cultura literària que viu la societat postindustrial. Que ningú no deu qüestionar que s'hi viu.

Només unes setmanes després un altre escriptor passava per Barcelona convidat a pronunciar al Saló de Cent el pregó de Sant Jordi. Alessandro Baricco hi va parlar del mateix però des d'una altra perspectiva. Fins i tot es podria dir que, en un cert sentit, les seves paraules semblaven una rèplica directa a la visió de Roth. Un altre diari es va fer ressò de la seva intervenció, igualment amb l'entusiasme que donava un bon titular servit pel protagonista mateix[2]:

> Ya están aquí. Los bárbaros han invadido el mundo del libro. Han llegado a él para quedarse, con sus nuevas normas sobre lo

[2] Xavi Ayén: "*Los bárbaros han llegado al libro*", La Vanguardia, 23 d'abril del 2008; es pot llegir en línia, si més no parcialment, a <http://www.lavanguardia.es/premium/edicionimpresa/20080423/53458610505.html>.

> que hay que leer, su mezcla de alta y baja cultura, su interrelación con el mundo del cine, los medios de comunicación y la informática. Están entre nosotros, lo contaminan todo con sus modas y, lo que es peor… somos nosotros mismos y encima nos gusta. Así lo ve el pregonero de Sant Jordi de este año, el escritor Alessandro Baricco (Turín, 1958), autor de la celebérrima *Seda*, quien, a pesar de haber nacido en el "mundo literario antiguo", saluda sonriente a la nueva civilización lectora.
> […]
> Para Baricco, "gran parte del mundo de la cultura es apocalíptico, creen que vivimos una tragedia. Ha sido el vicio de todas las castas intelectuales del mundo en todas las épocas, ese desprecio pesimista y arrogante. Todo eso a los bárbaros les importa un pito, ni se dan cuenta y, mientras, van construyendo otra cultura, que se hace con el mercado mientras en las instituciones se parapetan las castas con sus privilegios, pero la vida sigue su paso y nada detendrá el triunfo de la barbarie".

També cal fer l'esforç de rellegir les afirmacions de l'italià. El lector d'avui ha incorporat a la seva experiència lectora el bagatge que adquireix a través de les tres pantalles a què al·ludia Roth, la del cinema, la del televisor i la de l'ordinador. I aquest procés no té marxa enrere. A Occident, gràcies a la consecució prou efectiva de l'ideal de l'accés universal a l'educació, el lector d'avui ja pot ser qualsevol persona, sense preparació específica enllà de l'alfabetització escolar bàsica. No només això, sinó que ja ho som tots, fills de l'educació universal i de les tres pantalles: els bàrbars ara "som nosaltres mateixos", altres com nosaltres.

A les mans d'aquest lector qualsevol la lectura esdevé abans que cap altra cosa, i com tot, un instrument més de distracció. A través del qual expressa els seus gustos, que "es fan amb el mercat", és a dir que hi interactuen, l'orienten i se sotmeten a la seva pressió, ja que el mercat dicta i alhora segueix les tendències de moda. En aquesta "nova civilització" –el terme és de la crònica– la lectura ja és –i ara jo l'interpreto– un aparador més del relativisme dels valors. Vet aquí les "noves normes sobre el que s'ha de llegir".

Baricco retreu a les "castes intel·lectuals" menyspreu davant aquest procés de canvi, però en intentar encarnar la veu dels "bàrbars" hi replica ell mateix amb un to marcadament despectiu. I doncs: només es pot imaginar una reacció "pessimista i arrogant" per part de la cultura

"antiga" davant l'avenç de la "barbàrie" que duria a la dissolució de l'antiga consciència lectora? I, per la seva banda, la "barbàrie" només pot recórrer, com aquí Baricco, a una no menys arrogant autodefensa en forma d'atac barroer? Tinc la impressió que si les posicions es plantegen amb aquestes actituds la discussió de fons queda a l'escapça, i crec que és de fons per a tots plegats, tant per al "món literari antic" com per a aquesta "altra cultura" que no deixa de buscar reconeixement, ni que vagi fent com a qui això "li importi un rave".

Perquè la qüestió és si amb la "barbàrie", que en diu Baricco, es perd alguna cosa essencial de la capacitat de llegir, o, per afinar una mica més, per a l'exercici de la lectura literària. I, alhora, què s'hi guanya.

Roth assumeix sense complexos la mirada apocalíptica i afirma que la lectura s'acaba. Baricco adopta posat d'integrador amb la vehemència del convers i diu que els bàrbars també tenen dret a llegir i a fer-ho a la seva manera. Què és més cert? Es perd, de totes totes, l'hàbit de la lectura? Es llegeix menys que abans? Es llegia abans més que ara? Té raó, Roth, doncs, quan ens alerta com ho fa? O, al contrari, es llegeix més que mai? Són més que en cap altre moment els que llegeixen? La lectura sobreviu a la transformació de la societat, com es desprèn de les paraules de Baricco, ni que sigui transformant-se ella mateixa? Fet i fet, ens trobem davant dues anàlisis no conciliables? I, encara: és nova aquesta oposició? Les veus de Roth i de Baricco clamen soles en el desert? O, per contra, cadascuna clava arrels en alguna tradició anterior? En aquest article posarem sobre la taula elements que ens permetin mirar de respondre a aquestes preguntes, sense obsedir-nos per prendre partit per la posició d'un o altre. Amb la convicció que, al capdavall, un i altre posen conceptes i paraules diferents a un mateix fenomen. I que, com hem de reconèixer que passa amb dites i proverbis, raó no els en deu faltar a cap dels dos.

De l'oralitat a les pantalles

Per parlar l'ésser humà només necessita el propi cos. Per escriure, en canvi, és imprescindible que disposi d'eines, per més elementals que puguin ser. Quan tracem signes amb un bastó a la sorra de la platja recorrem a la tecnologia més rudimentària per dur a terme l'activitat d'escriure. Però és tecnologia al capdavall. I és necessària: sense si més no un bastó i la sorra no podem donar realitat material al text. I sense text l'activitat lectora no és factible. D'ençà de la invenció de l'escriptura, l'ésser humà ha anat desenvolupant recursos tecnològics

per aconseguir servir-se d'aquesta tècnica amb la màxima eficàcia, la màxima durabilitat, la màxima portabilitat, la màxima economia. L'escriptura i la lectura només són possibles amb suport tecnològic, d'ençà del seu naixement fa ja més de cinc mil anys.

En l'actualitat, quan observem l'impacte de les anomenades noves tecnologies en els nostres hàbits, sovint perdem de vista aquest fet. Un fet ben simple: parlem de noves tecnologies perquè també hi ha tecnologies antigues. Ens exclamem davant la seva presència i davant la seva extensió, com si amb elles tot hagués de canviar com mai i per primera vegada. Però potser el salt tecnològic al qual tots tenim avui consciència d'assistir no sigui sinó un salt més, un altre petit pas d'una història que ve d'antic. Un petit pas d'impacte segurament notable però alhora potser d'una transcendència relativa. Es retreu a les noves tecnologies que deformen l'ésser humà, que depenent-ne ja no recorda, no raona ni sent com abans. Però bona part de les capacitats que ens defineixen com a humans, com ara la memòria i el raonament, no són una herència immutable, sinó que han evolucionat a mesura que perfeccionàvem els mitjans tècnics de què ens servim per donar-los suport, i ho han fet especialment amb l'adopció de determinades invencions. Les dites noves tecnologies no serien, doncs, les primeres a mudar-les.

Abans d'ara hi ha hagut almenys tres invents relacionats amb l'escriptura que han comportat veritables salts tecnològics. I tots tres han incidit en més o en menys mesura, de seguida o gairebé sempre progressivament i a llarg termini, en les capacitats individuals i en el conjunt del cos social. Vegem-los ràpidament.

El primer capítol d'aquesta història és la invenció de l'escriptura. Diuen que l'*homo sapiens* porta pel cap baix cinquanta mil anys mal comptats poblant la terra. Després d'alguns mil·lennis fent dibuixos, pel que sabem no és fins a la darrera desena part d'aquest període, encara no l'any 3500 aC. a Mesopotàmia, que els sumeris van començar a traçar signes cuneïformes sobre tauletes d'argila. Els hi va forçar la necessitat de dur el registre dels magatzems de gra, i d'aquí es va estendre a d'altres usos administratius. Naixia l'escriptura, en un procés que no culmina fins uns segles després a les mans dels fenicis primer, a partir del segon mil·lenni aC. i dels grecs cap al 750 aC. amb la invenció de l'alfabet, que permet representar amb la màxima economia de signes qualsevol so articulat. La correspondència entre fonemes i signes gràfics és fruit d'un procés d'abstracció que acaba creant una realitat nova, la de les

paraules convertides elles mateixes en coses independents d'allò que representen, i amb elles la realitat abans impensable del text.

Gràcies a aquell conjunt de pròtesis –la canya o la ploma amb què s'inscrivien els signes de l'alfabet sobre la superfície d'argila o vegetal–, l'ésser humà va començar a deixar de ser com havia estat fins aleshores. Ho diu amb claredat Ong en començar el seu clàssic *Oralitat i escriptura*: "Muchas de las características que hemos dado por sentadas en el pensamiento y la expresión dentro de la literatura, la filosofía y la ciencia, y aun en el discurso oral entre personas que no saben leer, no son estrictamente inherentes a la existencia humana como tal, sino que se originaron debido a los recursos que la tecnología de la escritura pone a disposición de la conciencia humana. Hemos tenido que corregir nuestra comprensión de la identidad humana", atès que, doncs, hi ha una identitat anterior a la incorporació de l'escriptura, després de la qual l'ésser humà és, som, diferent, diferents. Fins a tal punt diferents, que a nosaltres, que provenim d'aquesta segona identitat i desconeixem la primera, "nos resulta muy difícil concebir un universo oral de comunicación o pensamiento, salvo como una variante de un universo que se plasma por escrito"[3].

La invenció de l'escriptura va comportar la revisió evolutiva de l'ús de la memòria o de la vista, va transformar el significat de conceptes bàsics com veritat o fidelitat –que ara podia ser per primera vegada sinònim d'un terme nou, la literalitat–, i va engendrar una nova dimensió de la realitat, la realitat textual. Josep Hereu fa aquí mateix una bona síntesi d'aquestes implicacions de l'aparició del text amb el pas de l'oralitat a l'escriptura, seguint principalment les aportacions de Jack Goody[4], Eric A. Havelock[5] i el ja esmentat Walter J. Ong. Hi

3 Walter J. Ong: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, London: Routledge, 1991 [1982]. Cito segons l'edició en espanyol: Oralidad y escritura. *Tecnologías de la palabra*, Mèxico: FCE, 52002, 11-12.

4 Jack Goody (comp.): *Literacy in Traditional Societies*, Cambridge University Press, 1968. Edició en espanyol: *Cultura escrita en sociedades tradicionales*, Barcelona: Gedisa, 1996.

5 Eric A. Havelock: *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*, New Haven i Londres: Yale University Press, 1986. Edició en espanyol: *La musa aprende a escribir. Reflexiones sobre oralidad y escritura desde la Antigüedad hasta el presente*, Barcelona: Paidós, 1996.

afegiré, per reblar-la, que, com insisteix David R. Olson, l'escriptura proporciona un mitjà gràfic de comunicació que no és una simple representació de l'oralitat, sinó que, alhora, n'esdevé model. Aprendre a llegir et fa "aprendre a sentir la parla d'una altra manera" i t'acaba donant la possibilitat de "parlar com un llibre"[6]. No és forçós que el llegir et faci perdre l'escriure, com de vegades es diu, però el que és segur és que llegir i escriure et canvien el parlar. Davant la invenció de l'escriptura no és exagerat, doncs, dir, com ho hem fet, que comporten l'aparició de realitats noves.

Aquesta és la gran aportació de l'escriptura: ens dóna consciència lingüística, "nos transforma de hablantes en usuarios de la lengua"[7]. I això no és poc, perquè a més, com que la lletra no deixa un testimoni complet del que es diu –no pot representar amb fidelitat l'entonació, per exemple, i, per tant, no registra la intenció amb què ha estat emès un missatge–, ens obliga a interpretar i, de retop, ens empeny a desenvolupar el pensament crític. La seva pròpia limitació ens descobreix noves capacitats. Que ens modifiquen individualment i, al capdavall, com a espècie: "La cultura escrita es una condición cognitiva y social, la habilidad para participar activamente en una comunidad de lectores que han acordado una serie de principios de lectura, una hermenéutica, si se prefiere, un conjunto de textos considerados como significativos, y un acuerdo activo sobre las interpretaciones válidas o apropiadas de esos textos"[8].

L'escriptura, el registre material de missatges i la seva transmissió en forma de textos, canvia la manera de recordar, la manera de relacionar-se amb la realitat, la consciència de nosaltres mateixos i, per tant, la manera de ser. Vet aquí què començava fa cap a cinc mil anys quan els administradors dels magatzems de gra d'Uruk van inscriure en unes modestes tauletes d'argila la quantitat d'ordi de què disposaven els deu mil habitants de la ciutat per fer front a la sequera.

El segon capítol d'aquesta història comença pocs centenars d'anys després de la invenció de l'alfabet, amb el còdex, el primer suport que

[6] David R. Olson: *The world on paper*, Cambridge University Press, 1994. Cito segons l'edició en espanyol: *El mundo sobre el papel. El impacto de la escritura y la lectura en la estructura del conocimiento*, Barcelona: Gedisa, 1998, 109 i 111.

[7] Ibíd., 291.

[8] Ibíd., 302-303.

ja tenia les característiques del que avui reconeixem com un llibre i que millora sensiblement la tecnologia de l'escriptura i per tant facilita l'exercici també de la lectura.

Sembla ser que inicialment qualsevol superfície podia ser bona per escriure: Plini el Vell parla de textos sobre fulles de palma, sobre metalls, sobre teles i pells, sobre la part interior de l'escorça dels arbres. Més tard, a Assíria, Babilònia i Cnossos va començar a ser habitual utilitzar rajoles d'argila i, a partir de l'any 3.000 aC. i durant quatre mil·lennis, es va estendre l'ús del papir per Egipte, Grècia i Roma.

El papir es recollia a la vall del Nil. Se'n feien fulls amb tires de la tija de la planta entreteixides en dues capes i encolades amb farina. Assecades al sol, formaven làmines que, tallades adequadament i enganxades l'una darrere l'altra, constituïen el rotlle. El papir era resistent i flexible, i se'n podien formar rotlles d'un volum considerable, capaços doncs de contenir textos extensos com mai. Amb el papir va néixer l'ofici dels escrivans, de la importància del qual és un testimoni el nombre d'estàtues representant-los que ens n'han arribat[9]. Els rotlles de papir, *biblos* en grec, es conservaven en cistelles o en gerres. Després es van construir armaris de prestatges on eren dipositats, les primeres biblioteques, nom que es faria extensiu a la cambra o l'edifici que els acollia i que, com tots sabem, encara perdura. La lectura dels papirs, escrits per una sola cara i que calia anar desenrotllant, havia de ser continuada; era difícil consultar més d'un rotlle a la vegada o llegir tot prenent notes. Plini reporta el cas de Virginius Rufus, que va morir després que va perdre l'equilibri, va caure i es va trencar una cama en intentar evitar que se li escapés de les mans el gros volum, pesant, que llegia desplegat de manera vertical, de diversos metres d'alçada[10]. És clar que l'home ja havia fet els vuitanta-tres anys...

No va ser fins als primers segles del cristianisme que es va imposar a Grècia i Roma l'ús del pergamí. El pergamí era pell generalment d'ovella, de cabra o d'ase, pelada, desgreixada, rentada i assecada perquè resistís el pas del temps; s'hi podia escriure per totes dues cares i

[9] Ho remarca, per exemple, Jesús Tuson: *L'escriptura*, Barcelona: Empúries, 1996, 78.

[10] Ho recull Frédéric Barbier: *Histoire du livre*. Armand Colin, 2001. Cito segons l'edició en espanyol: *Historia del libro*, Madrid: Alianza, 2005, p. 26.

podia ser reutilitzat si s'estovava amb un bany de llet i després es gratava el seu contingut. Els primers fulls de pergamí s'enrotllaven com el papir, però de mica en mica es va estendre el costum de plegar-los formant quaderns que es podien cosir i cobrir amb tapes de fusta. És així que el llibre, anomenat còdex com les tauletes encerades de fusta o de vori de les quals recordava la forma, adquireix l'aspecte que encara té i obre la porta a l'activitat intel·lectual sobre documents escrits tal com l'hem entesa fins ara.

Entre els segles III i IV es generalitza el còdex i cap al VI el pergamí ja havia reemplaçat del tot el papir i el còdex comença a tenir una extensió variable segons el text que contenia. La caiguda de Roma i la fragmentació de l'Imperi va dur l'activitat cultural a recloure's dins l'Església. L'*scriptorium* monàstic va ser l'únic centre productor de llibres fins que, en estabilitzar-se la nova societat europea amb Carlemany, la cultura escrita es va estenent fora dels monestirs: a finals del segle XI es funden les primeres universitats, i a partir del XII es desenvolupa l'administració i la societat comença a organitzar-se al voltant dels estaments urbans. La feina de copista deixa de ser una activitat de monjos i clergues i entre el XIII i el XIV ja ha esdevingut una professió laica.

Chartier insisteix a remarcar la transcendència del pas del volum de papir al còdex de pergamí, i ho fa relativitzant si molt convé la importància de la invenció posterior de la impremta, que ha esdevingut el tòpic cultural amb què ens identificàvem fins ara (si més no d'ençà que McLuhan va publicar el 1962 *La galàxia Gutenberg*): "El libro impreso es heredero del manuscrito. La herencia concierne, en primer lugar, a las formas mismas del objeto. Por otro lado, todos los sistemas de referencia que se han intentado asociar con la invención de Gutenberg son muy anteriores a él." I en posa exemples: les marques que permeten ordenar els plecs per relligar-los, les referències que ajuden a situar la lectura, com la numeració de línies, columnes o pàgines, la distinció tipogràfica entre text comentat i comentaris, els índexs sistemàtics i quadres alfabètics… "Es en los *scriptoria* monásticos y universitarios donde se inventan esas organizaciones racionales del material escrito, pronto utilizadas por los impresores"[11]. El còdex

[11] René Chartier: "De la historia del libro a la historia de la lectura", dins *Libros, lecturas y lectores en la Edad Moderna*, Madrid: Alianza, 1993, 22.

(el llibre en plecs i els seus derivats: el libel, el periòdic, el diari), continua Chartier, "modela un modo de relación con lo escrito, una tecnología intelectual, un repertorio de actitudes y de prácticas que las innovaciones ulteriores en las maneras de reproducir los libros no modifican fundamentalmente"[12].

De fet, i un repàs a la història del llibre com ara el que ja hem esmentat de Barbier ajuda a veure-ho, l'aportació de Gutenberg suposa només un petit pas més en una història que ve de molt abans i que no ha deixat de fer el seu curs: d'ençà de la invenció del còdex, l'evolució del llibre és continuada i ininterrompuda, i ho és encara avui. I, amb tot, la impremta suposa un nou salt tecnològic d'efectes gens negligibles.

Doncs, potser que abordem ja el tercer capítol de la nostra història. Al segle XIV, si fa no fa un mil·lenni després de la implantació del còdex, el món escrit i el llibre avancen i, per bé que el seu públic encara és minoritari i privilegiat, esdevenen signe de distinció i van ocupant de mica en mica tots els àmbits de la societat. Tant és així, que la còpia de manuscrits no pot abastir la demanda i arreu es treballa per multiplicar els textos.

D'una banda s'exploren nous suports. El pergamí, de producció cara i lenta, comença a ser substituït pel paper, que costava fins deu vegades menys. L'havien inventat els xinesos cap al segle I dC i de la mà dels àrabs va arribar a Europa, on se'n coneix l'ús ja al segle XI; a partir del XIII les papereres d'Ancona i d'Avinyó exploren diversos mètodes d'obtenció de la cel·lulosa i posen en pràctica grans innovacions tècniques, de manera que al segle XIV el paper ja s'ha estès com a suport de l'escriptura i per a la confecció de llibres manuscrits[13].

De l'altra es busquen tècniques que permetin reproduir mecànicament els textos. La còpia manuscrita resultava insuperablement lenta, per més que es vagin introduint mètodes per accelerar-la (com la dita pecia, que consistia en la distribució de l'original entre diversos amanuenses, cadascun dels quals reescrivia un mateix plec tantes vegades com còpies se'n volien fer, de manera que en el temps que es trigava a copiar un sol plec els diversos copistes ja n'havien confegit

[12] Ibíd., 24.
[13] Barbier, op. cit., 92

entre tots un nou exemplar íntegre). Al segle XIV la xilografia –inventada també a la Xina molts anys abans de Crist– es comença a utilitzar a Europa per fabricar cartes de joc i estampes religioses. L'holandès Laurens Coster va gravar els caràcters de l'alfabet llatí en peces de fusta amb les quals componia textos; així va estampar cap al 1440 l'*Horarium*, un llibre de vuit pàgines impreses per ambdues cares amb l'alfabet, la pregària dominical i el símbol dels apòstols. Va ser probablement ell qui, d'aquesta manera, inventava els caràcters mòbils, la pedra de toc de la impremta tipogràfica. Molt pocs anys després Gutenberg hi va introduir una millora fonamental, el tipus metàl·lic, i va estrenar l'invent pel qual encara el recordem. El seu sistema de confecció de matrius i de fosa dels caràcters, amb els quals es componien els textos, i la impressió sobre pergamí o paper en una vella premsa de vi reconvertida va aconseguir, no sense dificultats sobretot financeres, que del seu taller sortissin el 1455-1456 prop de dos-cents exemplars de la *Bíblia* llatina de 42 ratlles i a dues columnes. Havia nascut la impremta.

En poc més de cent cinquanta anys ja s'imprimia arreu d'Europa i als Estats Units. La impremta va suposar per al llibre que es duguessin a terme tiratges extensos d'exemplars idèntics i això havia de tenir una enorme repercussió en la difusió de la cultura i la universalització del seu accés: "A diferencia del manuscrito, el libro impreso era un objeto estereotipado y fabricado en serie; albergaba al texto en la forma en la que éste iba a difundirse, sin admisión de más variantes; el propio estatuto de la obra se alteró, y el campo literario –la relación autor-texto-lector– se reorganizó. [...] En poco tiempo, la evolución de la imprenta –sobre todo la tendencia a la disminución de los formatos– y el carácter cada vez más trivial del libro modificaron profundamente las condiciones de lectura"[14].

L'avenç de la impremta –que, reiterem-ho, va comportar que baixés el preu dels llibres i n'augmentés el tiratge i, per tant, la difusió, fins a fer-ne objectes familiars– va impulsar que la lletra i la pàgina impresa esdevinguessin el paradigma cultural de referència ja durant el segle XVI: "En cierto modo, la producción escrita tendía a hacerse corriente. Incluso en el sector mayoritario de los que no leían, la producción escrita no estuvo del todo ausente, y comenzó a iniciarse un lento

[14] Ibíd., 129.

y continuado proceso de aculturación"[15]. Les xifres permeten posar una mesura objectiva a aquest impacte: en vint-i-cinc anys, des del 1522 fins a la mort de Luter el 1546, es van publicar 445 edicions completes o parcials de la seva Bíblia: gairebé divuit per any, o sigui una cada tres setmanes[16]. Una cada tres setmanes durant un quart de segle. Que en són moltes.

La història no s'atura aquí. La impremta va ser un instrument efectiu per a la difusió de la Reforma protestant, també perquè alimentava la lectura individual de la Bíblia que el moviment promovia. A remolc de la Reforma i després, a cavall del XVII i el XVIII, amb la Il·lustració, es va anar estenent l'escola, i amb l'escola i la necessitat de proveir els escolars de llibres de text la impremta s'anava reforçant. Les tècniques d'impressió anaven millorant i augmentava així la producció de llibres. D'altra banda, el creixement dels nuclis urbans i l'assentament de les comunicacions en milloraven la difusió, de manera que el públic podia créixer. Es viu aleshores un primer esclat de la premsa periòdica i l'opinió pública, que afegeix llenya a aquest foc. Tot es prepara per a la Revolució: "La imprenta no desencadenó la Revolución Francesa, sino que sólo la hizo posible"[17], que déu n'hi do. Durant el segle XIX el llibre i l'imprès ja són al centre de l'organització social i aleshores, "con la llegada de la electricidad, la segunda revolución industrial ya estaba en marcha, de tal manera que esta misma época del «triunfo del libro» fue también la del aumento de la competencia y la de la banalización de un *media* que ya no sabría aspirar a una forma determinada de hegemonía. En el apogeo de la lógica gutenbergiana, el siglo XIX marcó el momento clave en el que comenzó su superación"[18].

Així arriba el segle XX i, amb ell, les nostres angúnies. La producció de llibres i el text imprès en general s'inscriu de ple en la dinàmica de la nova societat industrial i es beneficia dels avenços tècnics que es produeixen en tots els ordres: la fotocomposició, la producció de paper en bobines, la impressió en rotativa. Un camí que porta, finalment, a la progressiva desmaterialització de la informació. Del plom i

[15] Ibíd., 159.
[16] Ibíd., 162.
[17] Ibíd., 291.
[18] Ibíd., 364.

el doll de tinta es passa al feix de llum. Primer en el procés de producció del llibre (l'autor lliura un fitxer electrònic a l'editor; és *només* un fitxer electrònic el que és corregit, compost, maquetat i, finalment, tramès a l'impressor). I cada dia en més ocasions serà *només* aquest fitxer el que arriba fins a les *mans* mateixes del lector. Fins a la seva pantalla. Fins a una de les seves pantalles[19].

La inversió cultural

De la mateixa manera que no es pot dir que el conjunt de la societat deixi enrere la cultura de l'oralitat fins més enllà de la invenció de la impremta, no deu ser fins que la universalització de l'ensenyament ja és un fet visible i d'aparença natural que la societat passa a ser majoritàriament lletrada. Per això és tan difícil valorar l'impacte de cadascuna d'aquestes innovacions tecnològiques: comporten una lenta i progressiva transformació del cos social i de les aptituds personals que s'entrecreua amb l'evolució de la tecnologia mateixa i amb noves invencions, que acceleren els canvis, els reorienten o en fan possibles de nous que només seran visibles més endavant, quan nous invents s'hi interfereixin. I el cercle es va alimentant sense fi, entrebancant-nos-en l'anàlisi.

Ho adverteix Chartier a propòsit de la relació entre la impremta i el còdex manuscrit: "Frente a la perspectiva que imputa con demasiada rapidez a una sola innovación técnica las transformaciones culturales que deben relacionarse bien con las mutaciones de las formas del libro, bien con los desplazamientos de las formas de leer, hay que afirmar la pertinencia y la necesidad de un enfoque de larga duración que insiste en las continuidades en que se inscribe la *print culture*. Tal enfoque permite comprender las duraderas dependencias del libro impreso en relación al manuscrito y también su progresiva emancipación, marcada por el abandono de ciertas formas heredadas y la creación de otras nuevas"[20].

Ho adverteix igualment Barbier, a l'hora de mesurar l'impacte indubtable del giny de Gutenberg: "Nos encontramos frente a fenómenos que se desarrollaron a largo plazo, y cuyo análisis se vuelve más difícil, ya

[19] Oriol Izquierdo: "L'edició electrònica", dins Josep Lluch i Mireia Sopena (coord.): *Mutacions d'una crisi. Mirada crítica a l'edició catalana (1975-2005)*, Vilanova i la Geltrú: El cep i la nansa (Argumenta, 5), 2007, 113-133.

[20] Chartier, op. cit., 25.

que la innovación solía siempre aparecer en medios muy minoritarios, y sólo se difundiría a través de los restantes sectores sociales a lo largo de una cronología muy larga. Tres generaciones después de la aparición de la imprenta, la multiplicación de los libros, el modernismo y su presentación, junto con las nuevas prácticas de lectura y de trabajo intelectual, hicieron falta para imponer el modelo que McLuhan llamaba del «hombre tipográfico»[21]".

Potser és hora que tornem sobre les declaracions inicials de Roth i Baricco. Tots dos observen en els nostres contemporanis comportaments que inevitablement relacionen amb l'extensió de les pantalles que s'esdevé davant nostre i que nosaltres mateixos protagonitzem. Baricco defensa la legitimitat d'una suposada "lectura bàrbara" que, segons Roth, seria fruit d'una pèrdua de les aptituds necessàries per a la pràctica mateixa de la lectura (la concentració, la solitud, la imaginació) provocada per tant mirar pantalles. És així? Qui no sent la temptació, a partir de l'observació de l'entorn o adduint la pròpia experiència, de dir que sí sense dubtar-ne poc ni gaire?

Però trobo, per exemple, un testimoni del XVIII que ja lamenta la frivolitat dels lectors i la seva experiència epidèrmica de la lectura, per als quals aquesta seria un mer entreteniment. Diu Louis-Antoine Caraccioli[22]: "Las gentes de estos tiempos quieren verlo todo, como si fuese en una linterna máxica. Sólo dan una ligera ojeada, y los libros y sus Autores deben pasar rápidos formando algunas sombras y mezclas agradables." Si no sabéssim que parla dels seus coetanis diríem que és una premonició del nostre present: no devem ser gaire lluny d'aquella fascinació per formats més divertits que esverava Roth o de les aparentment noves normes de lectura que anunciava Baricco. "Esa insistencia en una lectura epidérmica –diu Bouza valorant l'observació de Caraccioli–, en la que la rapidez de la ojeada ha sustituido a la consideración pausada, es tanto una descripción de la realidad de los lectores como, a su manera, un diagnóstico de qué podría ser la causa de la frivolidad a la que, en su opinión, se habían entregado sus contemporá-

[21] Barbier, op. cit., 143.

[22] *El libro a la moda traducido del francés al castellano*, Madrid: en la imprenta del Consejo de Indias, 1785, p. 25-26. Citat per Fermín Bouza: "De lo material en el texto", dins Roger Chartier (ed.): *¿Qué es un texto?*, Madrid: Círculo de Bellas Artes, 2006, p. 58-59.

neos", els quals "habían terminado por hacer del libro un ornamento más que un bien en sí mismo". Fa un parell de segles ja hi havia qui constatava l'abandonament a la comoditat, el seu relaxament moral, per part de certs lectors, i mirava d'esbrinar-ne les causes.

Fins i tot abans, Luter i Calví alertaven sobre els riscos de la lectura epidèrmica, "porque la mayoría de los lectores no estaba en disposición de definir su ética de lectura, leyendo demasiado, muy deprisa y sin discernir"[23]. Es pot pensar que l'advertiment dels pares de la Reforma era, aleshores, una conseqüència de l'escassa extensió de la cultura impresa. Però entenc que no es refereixen a lectors immadurs, poc entrenats pel fet de ser nouvinguts a la comunitat lletrada, sinó més aviat a lectors que apostaven per l'acumulació i per la velocitat, constitutivament banals si se'm permet. I ho entenc així perquè és recurrent la referència dels historiadors del llibre a dues maneres d'entendre la lectura, sobretot a partir del segle XV però ja en l'època del còdex: una lectura erudita, "de tipo intensivo que se concentra sobre un selecto repertorio de obras", oposada a una lectura popular, que "no se trataba de la lectura meditada y reflexiva del erudito, sino de otra preferentemente extensiva, sintética y resumida, muy ligada a la memorización y al recitado o a la transmisión de los textos"[24].

No és clar que, com Roth dóna per descomptat, hi hagi avui una renúncia a la lectura i es llegeixi menys que *abans*. Els testimonis de Caraccioli al XVIII i dels pares de la reforma al XVI ens n'haurien de fer dubtar: sempre, ja d'ençà dels orígens de la lectura, hi ha hagut lectors no reflexius, apressats i poc selectius. Lectors extensius. Els bàrbars de Baricco, doncs, han existit sempre. Potser fins ara se'ls havia considerat lectors no preparats per a la lectura autònoma que defensaven Luter i Calví, lectors superficials com els descriu Caraccioli o també en certa manera Roth, lectors en qualsevol cas gens exemplars.

Ara, en canvi, tenen defensors de prestigi com el novel·lista italià. I aquest deu ser el veritable canvi a què assistim: els bàrbars ja han esde-

[23] Barbier, Op.cit., 171.

[24] Antonio Castillo Gómez: *Historia mínima del libro y la lectura*, Madrid: Siete Mares, 2004, 60-62. Castillo recull diversos testimonis espanyols del XVI i del XVII que diferencien les dues actituds lectores entre els seus contemporanis.

vingut majoria orgullosa i desacomplexada. Compte: han estat sempre majoria, bé que no és fins ara que també és majoritàriament lletrada i que reivindica la seva legitimitat cultural. És la majoria filla del triomf de la democratització de la lectura i l'extensió definitiva de la civilització del llibre. Un triomf que, paradoxalment, diguem-ho així, també desnaturalitza aquesta civilització i en comporta una potser inevitable dissolució. Ja són del tot visibles els efectes de l'educació universal i l'eradicació de l'analfabetisme. I aquesta visibilitat coincideix amb els primers impactes de les pantalles com a nou suport tecnològic de la lectura.

Què pot suposar la pantalla, si l'entenem com un altre salt tecnològic per a l'escriptura i la lectura, quart capítol de la història que hem resumit fins ara? Què pot suposar, quan coincideix amb l'hegemonia enorgullida, reivindicativa, de la lectura popular, del lector extensiu, del "bàrbar" de Baricco, o sigui, amb les conseqüències no previstes de l'assentament de l'alfabetització universal i la democratització de l'accés a la cultura?

Hem vist que la introducció d'una nova tecnologia modifica, com ha passat abans en diverses ocasions, les capacitats de l'ésser humà de conèixer la realitat i relacionar-s'hi. Ja assenyalava Chartier, a propòsit de la transformació del mercat del llibre durant el segle XIX, que "la clave de esta evolución estriba en la aparición de nuevas categorías de lectores"[25]. La qüestió, doncs, és *com* llegirem a partir d'ara, ja sigui perquè la introducció de les pantalles tingui en ella mateixa impacte en les habilitats lectores, perquè afavoreixi en si una determinada tipologia de lectors o perquè una nova categoria de lectors en sàpiga treure partit.
C.S. Lewis defensava fa encara no mig segle que hi ha dues maneres de llegir, però va més enllà de la diferenciació entre lectors intensius i extensius: no distingeix entre "erudits" i "populars", plantejament que encobreix un inequívoc classisme intel·lectual, sinó que oposa, a una majoria de lectors "que es llancen a fer coses amb l'obra d'art" (distreure-s'hi, estudiar-la, presumir-ne), la minoria de lectors madurs que esperen "que l'obra faci alguna cosa en ells"[26]. Lewis demostrava,

[25] Chartier, op. cit. a la nota 11, 28.

[26] C.S. Lewis: *An experiment in criticism*, Cambridge University Press, 1962. Cito segons l'edició catalana: *Un experiment de crítica literària*, Barcelona: Quaderns Crema, 1998, 43.

respectuosament, la superioritat de l'experiència dels lectors instruïts, els bons lectors, sobre altres actituds lectores, fins a l'extrem, deia, que "allò que condemna un llibre no és que tingui mals lectors, sinó que no en tingui de bons"[27]. I els bons lectors "busquem una ampliació del nostre ésser. Volem ser més del que som. [...] La bona lectura, doncs, tot i que essencialment no és cap activitat sentimental, moral o intellectual, comparteix alguna cosa amb totes tres"[28]. Ben al contrari que les formes de lectura instrumental, extensiva, sempre majoritària, entre les quals destaca la que té l'entreteniment ociós per principal motivació. Avui a més a més hegemònica, i potser és per això que el cultiu de la lectura que defensa Lewis –i podríem citar igualment Harold Bloom o George Steiner entre els qui hi han reflexionat amb més agudesa[29]– és vist socialment amb suspicàcia. Assistim a una mena d'inversió de rols: si abans ser cultivat donava prestigi i era digne d'imitació, avui és símptoma de raresa, gairebé d'extravagància; si abans la falta de cultura acomplexava, avui s'aferma la vulgaritat amb orgull.
Cal dir que la crisi de confiança en la cultura literària no és una conseqüència de l'extensió de les pantalles: no es pot afirmar sinó amb frivolitat que elles en siguin *culpables*. Altres elements de transformació de la societat, dels quals podem rastrejar diversos indicis, han reforçat la predisposició menys favorable a la lectura literària per part del cos social. En veig, pel cap baix cinc, que tendim sovint a considerar conseqüències del retrocés de la cultura del llibre per culpa de l'extensió de les pantalles, i potser en són, en canvi, les causes. Caldria analitzar-los amb paciència, per veure què té cadascun de causa i què d'efecte, com interactuen i com estan preparant, si no ho han fet ja del tot, el cos social per a la probable definició d'un paradigma cultural diferent, per a la inversió cultural.

Penso, en primer lloc, en la multiplicació de la informació, que ha esdevingut un fi en ella mateixa i cada vegada menys el punt de partida per a la construcció –a través d'un procés de selecció, combinació i interpretació– de coneixement; després, en l'exaltació de la banalitat i el descrèdit de l'esforç, que comporten que la vulgaritat, i no el saber,

[27] Ibíd., 170.

[28] Ibíd., 203-204.

[29] Se'n pot trobar un esmolat resum a la tesi de M. del Mar Esteve: *L'experiència de la lectura en la formació pedagògica dels mestres*, Universitat de Barcelona: Facultat de Pedagogia, 2007.

sigui el model efectiu que s'imita; tercer, com a primer efecte d'aquesta exaltació, en la crisi de la cultura com a tret distintiu i de prestigi; en quart lloc, en la primacia de l'espectacle i la idealització de l'oci, que substitueixen la cultura com a referent social –no deu ser casual que les dues últimes dècades bona part de les indústries culturals i de la informació hagin anat essent absorbides per conglomerats empresarials enquadrats en el sector de l'entreteniment–; i finalment, en conseqüència, en la relativització dels valors estètics i el predomini d'una concepció epidèrmica i emotiva del gust, que du a la dissolució de qualsevol cànon o intent de jerarquització de la cultura.

I aquí és on sembla que som: les experiències culturals s'ofereixen amb igualtat d'oportunitats en el supermercat del consum on esdevenen simples productes d'entreteniment que han de recórrer a la imatge llampant i el gust ensucrat per seduir el client potencial i imposar-se-li entre la resta de productes que té tan a l'abast. És segur que les noves tecnologies estan essent mitjans molt eficaços per propagar i, si no té lloc algun cataclisme benefactor, per imposar aquesta dinàmica. I és evident que les pantalles en són el principal mediador, probablement perquè avui per avui les pantalles són el veritable escenari de l'acció social, el terreny de joc prioritari de la realitat.

Tot i que qui més qui menys recorda la màxima de McLuhan, "el mitjà és el missatge", tendim a parlar dels *mitjans* sense ser ben bé conscients que la seva mediació no és mai neutra. Perquè no ho és, com ho remarca Ariño: "Lo que habitualmente es mirado como un medio –periódicos o televisión– se contempla mejor como una modalidad de transmisión cultural que combina de determinada manera un medio técnico, un aparato institucional y un cierto tipo de distancia espacio-temporal"[30]. En aquest sentit, les pantalles són un mitjà, sí, però també un mecanisme de legitimació d'allò que vehiculen.

Per exemple: la dissolució de la frontera entre l'àmbit públic i el privat, que no fa gaires anys hauria estat insuportable, és avui moneda corrent gràcies que incomptables programes de televisió que fan espectacle públic dels afers estrictament privats –inicialment de personatges famosos i ara ja de ciutadans anònims que deixen de ser-ho només perquè

[30] Antonio Ariño: *Sociología de la cultura*. La constitución simbólica de la sociedad, Barcelona: Ariel, 1997, 96.

ofereixen la seva intimitat al gran ull de bou– ens hi han familiaritzat, i tant que ara ja el que sorprèn és que algú se n'escandalitzi. Per què te n'has d'escandalitzar? Sempre pots prémer el botó i desconnectar el teu aparell. Que cadascú faci el que vulgui. En no pas poca mesura, doncs, la pantalla és el principal aparador del relativisme dels valors que caracteritza el nostre present. I, en tant que els mostra, els promou. Aquest relativisme afecta també la lectura. Feu-ne la prova: en l'oceà de relativisme on som, defensar visions com la de Lewis sona excèntric i sol condemnar l'incaut que ho intenta a ser titllat de pretensiós i elitista. Qui ets tu per dir que la meva lectura no és una bona lectura? Qui ets, per dir si el llibre que llegeixo és o no és bo?

Patrícia Gabancho recorda a propòsit d'una altra cosa, o potser no és tan diferent, que "la societat ja es decantava en els 80 i els 90 per defugir els elitismes, tot rebaixant la cultura a consum i diversió, sense intentar que la cultura fos aquest element que fa que la gent miri més endins, que s'aturi i que pensi. Hem passat de la novel·la a la gastronomia i de l'arquitectura i el disseny a l'esport". I, en conseqüència, "el que abans es denominava massa –cultura de masses era un estigma–, ara és simplement un conglomerat de compradors que consumeixen indústries dites culturals, que són indústries adotzenades per entretenir l'oci de milers i milers de persones: res individual, res construït des de dintre"[31]. La cultura, entesa com l'exercici de mirar endins i construir una mirada pròpia, dóna pas a la distracció superficial, l'aspiració al consum i la diversió.

L'ascens dels "bàrbars" de Baricco a l'hegemonia social ha coincidit amb la circulació de volums d'informació inimaginables alguns segles, o només dècades, enrere. Ara mateix, quan el metge et comunica un diagnòstic, per opac que sigui, una simple consulta a la web et permet accedir a desenes o centenars, a milers o fins i tot milions de fonts que t'informaran sobre el significat d'aquell terme inintel·ligible. O no.

[31] Patrícia Gabancho: *El preu de ser catalans: una cultura mil·lenària en vies d'extinció*, Barcelona: Meteora, 2007, 209-210 i 221. Ella es refereix inicialment a la situació de progressiva minorització de la cultura catalana dins la societat catalana sota la pressió de la cultura espanyola, però la seva anàlisi incorpora inevitablement aspectes que fan referència a l'evolució cultural del conjunt d'Occident. Perquè tot aquest procés és general però, alhora, i amb les particularitats que facin al cas, el podem observar localment amb tota la intensitat.

Quan, com assenyala Postman, "la informació és alhora el mitjà i el fi de la creativitat humana", ens trobem que "el caos d'informació ha produït una cultura que s'assembla a la baralla de cartes barrejada", això és, un seguit de dades sense connexió entre elles, sense significat, com la baralla desordenada que ens sorprèn sense lògica i amb la força de l'atzar cada vegada que en destapem una carta[32]. Generalment la pseudoconsulta mèdica no aclareix sinó que sembra confusió. I alarma. L'excés d'informació reforça la impressió que res no té sentit i, en conseqüència, que tot té el mateix valor. Que tant se val. No que tu no saps res, sinó que el metge no se sap explicar. O que és ell qui no sap res.

Fruit d'aquest excés, avui es referma "una cultura sin juicio y por tanto incapaz de transmitir el conocimiento en que se funda la vida ética. Solo si enseñamos a los jóvenes a criticar les ofrecemos de veras cultura. Si no, lo que llamamos cultura no es más que indolencia mental colectiva"[33]. El problema, a més, és que aquesta indolència s'agrada a ella mateixa i té també una aparença de guany: "Todo se presenta en una masa indiferenciada, *todo está en todo*, y analizar, jerarquizar y estructurar es inútil o ilícito. El análisis estropea la percepción y la riqueza de la experiencia"[34].

Però no voldria deixar-me arrossegar per una mirada apocalíptica. Hi ha un conjunt de factors que duen el cos social a evolucionar en una direcció determinada, sí. La cultura del llibre i la seva actual metamorfosi en cultura de les pantalles n'és un més. Aquesta evolució ha de comportar inevitablement pèrdues. La lectura literària no passa pel seu millor moment i potser només sobreviurà, com advertia Roth, reduïda a una pràctica de culte. A cada bugada es perd un llençol. Però aquesta metamorfosi donarà també, segur, els seus bons fruits. Casa nova, rates fora. Ningú amb un bri de seny deu gosar posar en qüestió els

[32] Neil Postman: Technopoly: The Surrender of Culture to Technology, New York: Vintage, 1992. Cito segons l'edició catalana: Tecnòpoli, Barcelona: L'Índex, 1994, 71-72.

[33] Roger Scruton: An Inteligent Person's Guide to Modern Culture, Duckworth, 1998. Cito segons l'edició en espanyol: Cultura para personas inteligentes, Barcelona: Península, 2001, 157.

[34] Raffaele Simone: La Terza Fase. Forme di sapere che stiamo perdendo, Roma: Laterza, 2000. Cito segons l'edició en espanyol: La Tercera Fase. Formas de saber que estamos perdiendo, Madrid: Taurus, 2001, 148-149.

beneficis que ha comportat per al conjunt d'Occident –i, tant de bo es poguessin fer extensius ben aviat al conjunt de la humanitat– l'assoliment de l'ideal de l'educació universal i la lluita per l'alfabetització. Però no per això hem de deixar de preguntar-nos pels efectes menys positius que deu tenir la democratització de la condició lletrada. La seva banalització.

Com llegirem demà?

La transformació social ja ens porta a llegir d'una altra manera. D'una manera que fa perdre a la lectura literària l'aura de prestigi i de model ideal que havia tingut. Que li correspon. És això el que lamenta Roth i el que Baricco, per la seva banda, ridiculitza potser perquè ho considera ja inevitable. És això el que avui fa excèntrics Lewis, Steiner, Bloom. I em sembla que pot ser aquest context, la pèrdua de prestigi de la lectura literària, un dels factors que més decisivament multipliqui les possibilitats noves que la darrera tecnologia de la lectura ens posa a l'abast, no casualment contra alguns aspectes crucials per exercitar-s'hi. Noves possibilitats que potser fan més difícil la lectura literària, però que alhora obren perspectives inèdites a la lectura. Perquè, com assenyala Birkerts, "el modo en que recibimos la información determina radicalmente nuestras maneras de experimentar e interpretar la realidad"[35].

Quines deuen ser aquestes noves possibilitats? Fa una mica em preguntava, i me n'he escapat, què pot suposar la pantalla com a nou suport en el qual duem a terme l'experiència de l'escriptura i de la lectura. Birkerts, que hi ha treballat, diu que "lo más notable, al investigar la trayectoria global de la lectura a lo largo de los siglos, es lo que concibo como la sustitución gradual de lo vertical por lo horizontal, el sacrificio de la profundidad en favor de la amplitud lateral o […] el paso de la lectura intensiva a la extensiva". Voldria ara, per acabar, enumerar alguns casos gairebé caçats al vol de formes de lectura potenciades o

[35] Sven Birkerts: The Gutenberg Elegies. The Fate of Reading in an Electronic Age, Faber & Faber, 1995. Cito segons l'edició en espanyol: Elegía a Gutenberg. El futuro de la lectura en la era electrónica, Madrid: Alianza, 1999, 97.

possibilitades pel nou suport[36]. Desenvolupats de manera sistemàtica i metòdica, aquests casos podrien incorporar-se a un esborrany de fenomenologia de la lectura en la societat tecnològica.

1. Els recursos digitals faciliten enormement anar a buscar el fra ment exacte que ens interessa trobar, i ens estalvien que deambulem pel text en aquesta recerca. La ràpida localització exacta és, sens dubte un guany, si més no per a determinades consultes: la guia telefònica sempre, el diccionari o l'enciclopèdia de vegades. Però reforça la nostra impaciència i perdem el gust per la passejada, que alimenta la capacitat d'encuriosir-nos i d'establir connexions casuals entre informacions diverses. Aquesta és una de les bases del coneixement. Exigim immediatesa, resultats concrets i contrastats, i això pot ser adequat per obtenir dades, informació. Però la saviesa neix del pòsit, de la sedimentació lenta i desinteressada.

2. La connexió en xarxa combinada amb els recursos multimèdia estimula la lectura hipertextual, això és, l'exercici de complementar el text amb elements que l'il·lustren, l'enriqueixen o en consoliden el sentit. En certa manera, la lectura hipertextual és enormement més estimulant, més global, algú diria que més rica. D'aquí, segur, que hi tendeixin des de fa anys els llibres escolars. Però potencia la fragmentarietat contra la visió seqüencial i pot acabar portant el lector a perdre la capacitat de fer parlar el text, de llegir en el sentit tradicional del terme, d'acceptar la disciplina que li demanen els textos més exigents. L'hipertext ens ensenya a ser desordenats i ens fa estranya la linealitat, la progressió des del plantejament fins al desenllaç. Alimenta la hiperactivitat i ens fa més sensibles a l'avorriment.

[36] He assajat aproximacions prèvies a alguns d'aquests casos a "Mitjà i missatge: la influència del teclat de l'ordinador i la materialitat de la pantalla en la producció de textos: el cas del weblog" (Congrés internacional *Under Construction: Literatures digitals i aproximacions teòriques*, Barcelona: UOC, 15 d'abril del 2004), "Anécdotes, prejuicios y fantasías sobre la pantalla como soporte de la lectura" (dins Laura Borràs (ed.): *Textualidades electrónicas. Nuevos escenarios para la literatura*, Barcelona: UOC, 2005, 129-136) i també en l'article citat abans.

3. Tornen els florilegis, la construcció d'antologies de fragments de text, imatge i so adequades a les pròpies necessitats. No esperem trobar allò que ens cal, sinó que ens ho fem a mida. Hem vist la força del fenomen en el sector musical, en què el disc ja no és la unitat de difusió estàndard. Cadascú configura una discoteca portàtil pròpia a partir de la tria de tracks que més li plau. I la canvia i l'adequa a l'estat d'ànim de cada moment. En l'àmbit literari, observem que molts blogs adquireixen un cert caire de repertoris de cites escollides pel seu compilador, de manera que alhora es mostra a través d'elles. Hi ajuda el fet que podem trobar –o almenys en tenim la convicció– qualsevol text a la mateixa xarxa, ja convertida en la versió moderna i real de la mítica biblioteca universal.

4. Les actuals pròtesis tecnològiques alimenten la multitasca, la capacitat de dur a terme accions simultànies. És difícil no veure-hi una invitació a la superficialitat i la dispersió. Ara faig això, ara allò. Ho començo tot moltes vegades i només en faig piques. Aplicat a la lectura, aquest esmicolament de l'activitat pot afavorir determinades tipologies textuals –per bé que no és cap norma, es pot observar que els posts dels blogs tendeixen a la brevetat– i, una vegada més, la lectura no lineal. Que, d'altra banda, pot resultar enormement estimulant per a l'associació d'idees, el pensament en xarxa. Hi porta, també, el desfici de l'efecte zàping que ens du a saltar de pantalla en pantalla (de link en link), a escombrar el text més que a llegir-lo íntegre. A acumular-ne impressions com impulsos.

5. La doble condició, alhora acabada i oberta, de qualsevol text. Des del nostre ordinador podem produir el text amb l'aspecte final (en l'elecció de la tipografia, els marges i la resta de característiques formals) ja des del primer esborrany. I per culpa d'això amb facilitat el donarem per bo abans d'hora. Però alhora hi accedim i hi introduïm esmenes en qualsevol moment. Si més no tenim la possibilitat de fer-ho i ho sabem. I si molt convé, a més, ho fem col·lectivament, com en els *wikis* (la cèlebre Viquipèdia, que podem denostar però també hi hauríem de saber descobrir alguns potencials virtuosos del nou ordre). A través seu ens habituem a compartir la responsabilitat –o potser ja hem perdut la consciència que n'hi ha– sobre els continguts i ens estimulem a millorar-los amb generositat. L'autoria es dissol i el text adopta un aire de provisionalitat permanent que paradoxalment no ens el fa percebre com a inestable.

No sé si les noves tecnologies, incloses les pantalles, arribaran a ser un instrument que destrueixi o que potenciï la capacitat de llegir dels lectors ja ensinistrats. Diria que són fora de dubte les seves possibilitats a l'hora de suplir el paper en certes lectures instrumentals, com ho poden ser la consulta de qualsevol original que en el fons sigui una base de dades, per exemple els diccionaris o les enciclopèdies. Una altra cosa són les seves limitacions com a suport de la lectura literària, la que no té altre finalitat que la lectura mateixa, si és cert, com diu un dels gurús de les noves tecnologies, Jakob Nielsen, que "el paper facilita una immersió mental més gran"[37].
Això, si més no mentre les pantalles i el paper siguin suports diferents. Quan el llibre electrònic evolucioni prou i s'hagi reinventat el llibre, el llibre en blanc amb pàgines de cel·lulosa recarregables i ofertes a la nostra interacció com ho és avui la pantalla, aquesta lluita haurà estat superada. El llibre perviurà, doncs. Però serà també una pantalla. Consultarem els continguts que avui visionem per pantalla a les pàgines del nostre objecte llibre preferit. El mateix objecte on ens podrem continuar submergint, si en conservem la capacitat, en la lectura pausada d'una novel·la vuitcentista o de la mateixa *Odissea* que fa tants anys que hem deixat de declamar en veu alta.

Llegirem, encara, però ho farem ja del tot d'una altra manera. Segur que haurem perdut més d'un llençol. I, alhora, la casa farà olor de nou.

ABSTRACT

¿Veremos cómo desaparecen los libros? ¿Es cierto que cada día hay menos lectores? Este artículo propone un breve recorrido por la historia del libro y la lectura, fijándose en los tres hechos fundamentales –la invención de la escritura, la invención del códice y la invención de la imprenta–, hasta el presente, en el que las pantallas se extienden decididamente y modifican, en positivo y en negativo, nuestras aptitudes tanto hacia la escritura como a la lectura.

[37] Entrevistat per Àlex Barnet a La Vanguardia, 28 de novembre del 2007 En línia: <http://www.lavanguardia.es/lv24h/20071128/53414246568.html#segNoti>.

Will we see how books disappear? Is it true that the number of readers is lower and lower? This article proposes a short journey along the history of books and reading, paying attention to three crucial milestones: Invention of writing, invention of codex, and invention of printing press; up to the present, when screens are definitely extending, and modify, both positively and negatively, our aptitudes concerning both writing and reading.